

Llibre Vell d'Establiments de la vila de Culla

Segles XIV ~ XVII

Edició i estudis
a cura de

Lluís Gimeno Betí
Vicent Garcia Edo

Universitat Jaume I

Llibre Vell
d'Establiments
de la vila de Culla

Segles XIV~XVII

Llibre Vell d'Establiments de la vila de Culla

Segles XIV~XVII

estudi i edició
a cura de

Lluís Gimeno Betí
Vicent Garcia Edo

Universitat Jaume I · Fundació Germà Colón

BIBLIOTECA DE LA UNIVERSITAT JAUME I. Dades catalogàfiques

Noms: Gimeno Betí, Lluís, editor literari | García Edo, Vicent, editor literari | Universitat Jaume I. Publicacions, entitat editora | Fundació Germà Colón Domènech

Títol: Llibre vell d'establiments de la vila de Culla : segles XIV-XVII / estudi i edició a cura de Lluís Gimeno Betí, Vicent Garcia Edo

Descripció: Castelló de la Plana : Publicacions de la Universitat Jaume I. Servei de Comunicació i Publicacions, [2025] | Col·lecció: Lanval ; 3 | Inclou referències bibliogràfiques

Identificadors: ISBN 978-84-10349-74-2 (paper) | ISBN 978-84-10349-75-9 (pdf) | ISBN 978-84-10349-76-6 (ePub)

Matèries: Ordenances municipals -- Comunitat Valenciana -- Culla

Classificació: 352(460.311 Culla).077.6"14/16" | THEMA JPT 3MDB 1DSE-ES-TB

Col·lecció LANVAL. Texts i documents valencians i llenguatges literaris, 3

© De l'estudi i edició del text: Lluís Gimeno Betí i Vicent Garcia Edo, 2025

Il·lustració de la coberta i colofó: Vista de la vila de Culla, gravat d'Antonio José Cavanilles i Tomás López Enguñados (Imprenta Real, Madrid, 1795)

© D'aquesta edició: Publicacions de la Universitat Jaume I, 2025

Edita: Publicacions de la Universitat Jaume I. Servei de Comunicació i Publicacions
Campus del Riu Sec. Edifici Rectorat i Serveis Centrals. 12071 Castelló de la Plana
<http://www.tenda.uji.es> e-mail: publicacions@uji.es

Coordinació editorial: M. Carme Pinyana i Garí

ISBN paper: 978-84-10349-74-2

ISBN pdf: 978-84-10349-75-9

ISBN ePub: 978-84-10349-76-6

DOI: <http://dx.doi.org/10.6035/Lanval.3>

Dipòsit legal: CS 223-2025

*A l'amic Paco Bellés Beltran,
amb afecte, fraternal amistat i admiració
per la tasca cultural a favor de Culla*

Índex

Introducció	11
El règim municipal de Culla	17
Onomàstica de Culla als segles XVI-XVII	25
El manuscrit dels Establiments	33
Apèndix documental	37
Estudi lingüístic	57
Grafies	57
Aspectes del vocalisme	59
Aspectes del consonantisme	60
Mostres lexicals dels Establiments	60
Transcripció del Llibre d'Establiments	65
Criteris de transcripció	67
Índex de rúbriques	68
Llibre Vell d'Establiments de la vila de Culla	71
Índex de paraules	187
Índex toponímic	191
Bibliografia	193

Introducció

El castell de Culla està situat a la part centre-nord de l'interior de les comarques castellonenques i a una altitud de 1088 metres sobre el nivell del mar, i del seu terme general formaven part diverses poblacions, més o menys segons les èpoques, com indiquen les antigues cròniques i la documentació conservada, en especial la carta de donació de dit castell i vila feta el 22 de maig de 1213 pel rei Pere II d'Aragó, pare de Jaume I, a favor de l'orde militar del Temple, per a quan el territori fora conquerit als musulmans.

El document on figura la delimitació del territori tal com l'entenia l'administració reial aragonesa abans de la conquesta, ho descriu d'aquesta manera:¹ «...castrum et villam de Cullar, quam cito Deus illum dederit in manibus christianorum, cum omnibus terminis, tenimentis, pertinentiis et appendiciis suis, videlicet a parte Cantavelle usque ad rivum de Truitis; et ex alia parte

1. La part del text relativa al llinar, la va traduir Jesús Miralles Porcar: «El castell de Culla». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*. 1983, pp. 237-241. «...és a dir, de la part de Cantavella fins al Riu de les Truites; per una altra banda tot el que s'escampa el Campet Sec a la part d'Ares, i tot el lloc anomenat Avinaçal, inclosa la Roca de Corbó; per una altra banda fins a Les Coves de Berig, tal com s'escampa i surt al Coll dels Enforcats; per una altra banda fins a Xodos i cap de Penyagolosa, inclòs tot el camp d'Arzeda, tal com el divideix el riu Sec, inclosa la muntanya, i surt a l'Escalerola del riu de les Truites...».

quantum extenditur Campellus siccus versus Aras, et totum locum nuncupatum Avinaçal, Ruppe de Corvo intus stante; et ex alia parte usque ad Covas de Berig, sicut extenditur et exit ad collatum de Infurcatis; et ex alia parte usque ad Xodos, et inde ad Pinnam Gulosam, toto campo de Arzeda intus stante, sicut rivus siccus ipsum dividit, Monte etiam Lato intus stante, et sicut inde etiam extenditur et exit ad Scalerolam rivi de Truitis...».

Aquesta donació, però, no es va materialitzar mai, perquè la conquesta del regne musulmà de València encara tardaria vint anys a començar a produir-se, i quan això va ocórrer, el castell de Culla va anar a parar a mans de Blasco de Alagón, a qui el rei Jaume I, desconexedor o ignorant la donació paterna, l'any 1226 va concedir que es poguera quedar tots els castells i terres que conquerira als musulmans, una decisió un tant precipitada, a conseqüència de la qual el noble aragonès es va convertir en senyor del castell i terme general de Morella en 1232 (tot i que el va cedir immediatament al rei, però conservant la tinença vitalícia), i posteriorment el de Culla en 1233-34. En ostentar la senyoria d'aquest darrer castell, a través de la documentació familiar de la casa d'Alagón és quan podem fer-nos una idea molt més exacta de l'extensió real de tot el terme general del castell, que era resultat de la suma dels termes de les localitats de Culla, Vilafranca, Benassal, Vilar de Canes, la Torre d'en Besora, Atzeneta, Benafigos i Vistabella, tot i que algunes d'elles encara no tenien aquest nom. A partir de 1303 Vilafranca passaria a formar part del terme general de Morella i aldees, i les set poblacions restants constituïrien des de 1345 una comunitat pròpia, per a la gestió dels herbatges de tot el terme, que de llavors ençà es coneixeria amb el nom de Setena de Culla.

No sabem la data de la conquesta del castell de Culla, però el dia 2 de març de 1234 Ponç de Torrelles, bisbe de Tortosa, fa fer donació en feu a don Blasco, de la meitat dels delmes dels castells de Morella i Culla, fent referència indirecta en els dos casos, a les poblacions que formaven part dels respectius termes: «...*in castro de Morella et suis terminis, et in castro de Cuylla et suis terminis...*».²

2. El pergamí original de dita donació es conserva a l'Arxiu de la Catedral de Tortosa. Publicat per Vicent García Edo. *Blasco de Alagón (ca. 1190-1239)*. Universitat Jaume I. 2008, pp. 188-190

És molt probable que Blasco de Alagón conservara a la vila de Culla, com a Morella, tota o bona part de la primitiva població musulmana, i que aquests se n'anaren a poc a poc en els anys immediatament posteriors, la qual cosa explicaria l'atorgament de la carta de poblament l'any 1244, motivada per una mancança d'habitants, o per un canvi en la política familiar, perquè en 1239 havia mort don Blasco, i va ser la seua filla Constança, acompanyada pel seu marit, qui la va concedir «ad populandum» a nous repobladors cristians.

Les úniques notícies relatives a la titularitat de don Blasco de Alagón sobre el castell de Culla, procedeixen del testament que va atorgar a la meitat de l'any 1239, en una clàusula del qual se citen de forma genèrica les aldees del terme de Culla: «*E lexo en poder e en mano de don Pedro Sessé, el castiello e la villa de Cuella, con todas sus aldeas qui son en so término, pobladas e por poblar, con todos aquellos dereytos que yo i devo aver, e con la mitat de las décimas de las ecclesias...*».³

Don Pedro Sessé era familiar i persona de confiança de Blasco de Alagón, i durant uns anys es va ocupar d'administrar els béns de don Blasco, que va morir deixant una filla fadrina i un net molt menut, fill d'Artal de Alagón, mort a finals de 1238 o molt a principis de 1239. La situació econòmica de la família tampoc no era molt favorable en aquells difícils moments, però en els anys immediatament posteriors sembla que el marmessor va actuar de manera molt eficient en la gestió dels béns i drets del causant, i a poc a poc la casa d'Alagón va recuperar l'estabilitat econòmica que necessitava.

En una data inconcreta anterior a 1244, es va concertar el matrimoni de Constança de Alagón, la filla fadrina de don Blasco, amb el noble Guillem d'Anglesola, i en aquesta nova situació, l'any 1246 la família va materialitzar la partició d'herència de don Blasco de Alagón, entre els dos hereus directes.

Constança va acudir a l'acte acompanyada del seu marit, amb qui comparteix protagonisme en els pocs documents coneguts actualment; mentre que Blasquiello, fill del difunt Artal de Alagón, que en aquell moment devia tenir uns deu anys, estava acompanyat i representat per dos membres de l'alta

3. Vegeu la publicació en l'obra citada en la nota anterior, pp. 223-225.

noblesa aragonesa: Artal de Luna i Pedro Cornel, aquest darrer era en aquell moment majordom d'Aragó. Pel que a nosaltres interessa, Constança va rebre formalment (realment sembla que ja havia pres possessió dos anys abans) el terme general del castell de Culla: «...*Ex qua particione tetigit ad me dominam Costançam, castellum et villam de Cueillar ... cum omnibus iuribus et pertinenciis suis, et cum terminis, et cum heremo et populato, et cum culto et inculto, et cum aquis, pascuis, pratis, et cum dominio et potestate, et cum introitibus et exitibus, et cum omnibus iuribus et pertinenciis suis eisdem castellis et villis et hereditatibus pertinentibus, et que illis pertinent et debent aliquatenus pertinere...*».⁴

Durant catorze anys més, el matrimoni de Guillem i Constança va seguir ostentant la senyoria del castell de Culla, i l'acte més significatiu d'aquest mandat va ser la promulgació de la carta de poblament de Vistabella (3-IV-1251). En 1260 es va produir el decés de Guillem d'Anglesola, i la viuda i al mateix temps veritable senyora de Culla, va conservar en les seues mans el patrimoni familiar, en la part que li corresponia i també pels seus fills, encara menors, però el 22 d'abril de 1263 va fer donació del castell i terme general de Culla al seu fill major, que tenia el mateix nom que el pare, i en el document es descriu tal com segueix: «...*castrum et villam de Cuyllar et de Vistabella, et de Villafrancha et de Vinaçal, et de Ça Neta, et castrum de Almedixar et de Algemia, cum omnibus locis terminis et affrontacionibus et pertinenciis suis...*».⁵

Els cinc primers són perfectament coneguts (Culla, Vistabella, Vilafranca, Benassal i Atzeneta), però els dos darrers (Almedíxer i Algímia), tot i que figuren citats en altres documents, inclús en el testament de Blasco de Alagón, no hem sabut relacionar-los amb cap altre poblat del terme del castell.

Guillem d'Anglesola, fill de Guillem i Constança, va seguir impulsant el creixement del senyoriu de Culla. L'acció principal del seu mandat, del qual tampoc no tenim moltes notícies, fou la promulgació de la carta pobla d'Atzeneta

4. Ibídem, pp. 228-230

5. Arcadi García Sanz – Vicent García Edo. «La carta de població de Culla». *Imatge de Culla*. Vol. 1. Culla 1994, pp. 69-73

(8-1-1272), concedida a favor de Guillem de Coloma i Ramon de Canet, per tal que pogueren repoblar-la amb vuitanta famílies de cristians. La situació estratègica d'aquesta nova població, situada en la part més baixa i plana del terme general del castell de Culla, va ser la característica principal que va fer que, temps a venir, es poguera convertir en la més influent i activa de totes, en detriment de la que per raons històriques donava nom al territori on estava situada.

Guillem d'Anglesola va conservar el castell de Culla durant molts anys, fins el 27 de març de 1303, dia en què amb prou edat i ple de deutes, va decidir vendre'l a l'orde militar del Temple, per la quantitat de 500.000 sous de València, preu que dita institució va fer efectiu al llarg d'aquell any i bona part del següent, de manera que el 21 de novembre de 1304 els templers prengueren possessió del castell i terme de Culla.

Aquesta venda no era una cosa qualsevol, de manera que les parts van voler oferir-se les màximes garanties i, entre altres coses, també es va implicar al mateix rei Jaume II, que va atorgar fiança de salvetat a l'acte i, d'aquesta manera tan pacífica i natural l'orde del Temple es va convertir en la nova senyora del castell i terme de Culla, tot i que per molt poc de temps, perquè l'any 1307 i seguint els dictats de la Santa Seu i la pressió del rei de França que ja s'havien anticipat, el mateix Jaume II va abolir l'orde militar als estats de la Corona d'Aragó, i els béns que tenia van quedar confiscats pel rei fins que s'hi poguera adoptar la solució més idònia.

Això tardaria una dècada a produir-se, fins que el papa Joan XXII va crear una nova orde militar, la de Montesa, exclusiva del regne de València, a la qual se li van assignar els béns i drets que tenien els templers i els hospitalers en terres valencianes i, per tant, a partir de 1319 el castell i terme de Culla, entre molts altres, van passar a mans de l'orde de Montesa, on romandrien fins a l'abolició d'aquesta a principis del segle XIX.

El règim municipal de Culla

Acabem de dir que la carta pobla de Culla va ser promulgada el 23 de març de 1244 per Guillem d'Anglesola, en nom propi i en el de la seua dona Constança de Alagón, que era la veritable senyora, tot i que d'acord amb els criteris de l'època, el marit acompanyava i completava el paper de la dona, en considerar-se administrador del patrimoni familiar.

Aquest document és una peça clau⁶ per poder entendre el disseny d'una estructura, o d'un règim municipal que, si el comparem amb el de la resta de poblacions valencians de l'època (excepció de la capital, que és un cas a part), podem afirmar que és un dels més avançats, la qual cosa no vol dir que tot el que s'hi posa de manifest poguera aplicar-se des del primer dia, però sí a partir del moment en què hi haguera un nombre significatiu d'habitants, que donaren al municipi l'entitat necessària per poder considerar-se una vila de la importància que tenien les que eren cap d'una comunitat més o menys estructurada de vila i aldees, com ocorria a la veïna Morella, i també en importants poblacions del centre-sud d'Aragó, com era el cas de Calataiud, Daroca, Terol i Alcanyís, organitzades sota aquest mateix sistema, tot i que hi ha notables diferències entre les unes i les altres.

6. Per aquesta importància hem considerat convenient revisar i incloure la transcripció del text a l'apèndix documental.

En el cas de Culla, però, almenys pel que sabem fins ara, les diferències i els enfrontaments amb les aldees, no va arribar a extrems tan durs com està documentat en algunes de les viles que acabem d'esmentar, entre altres raons perquè les influències de Culla sobre els pobles del seu terme general no eren tan potents, per raons demogràfiques i també polítiques; però no és menys cert que en alguns aspectes essencials, com la substanciació de plets, els tribunals de justícia de Culla sempre tenien la darrera paraula en el territori; i en l'aspecte econòmic i administratiu el 30 de març de 1345 el mestre de Montesa, Pere de Tous, va crear la comunitat dels herbatges de Culla, o si es vol dir així, la Setena de Culla, de la qual la nostra població era la capital, i en formaven part la resta de les poblacions del terme general del castell, i totes en comú van gestionar durant segles aquest important recurs per al manteniment d'una ramaderia potent, eix principal de l'economia del territori.

El document original acreditatiu de la constitució de dita comunitat, es conserva encara a l'arxiu municipal de Culla, i està format per dos grans fulls de pergami en perfecte estat de conservació, en cada un dels quals es tracta un moment diferent però complementari del procés iniciat pel mestre de Montesa, que tanta importància va tenir per al desenvolupament econòmic del territori.⁷

El primer document conté el text de la cessió dels herbatges als habitants dels pobles de la Setena de Culla, atorgada pel mestre Pere de Tous el 30 de març de 1345, que inclou els drets i deures de cada una de les dues parts, però el més important per als pobles de la Setena era la confirmació d'una certa autonomia en la gestió d'un dels recursos econòmics més importants del seu entorn, pel qual havien de pagar anualment a l'orde de Montesa la quantitat de 1.600 sous, el dia de la festivitat de Tots Sants. En l'acte eren presents, a més del mestre de Montesa, que presidia la sessió, tots els comanadors i una part dels frares de l'orde, així com representants dels consells municipals de Culla, Vistabella i Atzeneta.⁸

7. També hem fet la transcripció d'aquest important original, i figura inclòs a l'apèndix documental d'aquest estudi històric.

8. El document és conegut, en especial gràcies a l'edició que en va fer Eugeni Díaz Manteca: *El Libro de Poblaciones de la orden de Santa María de Montesa (1234-1426)*. Castelló 1987, pp.

El segon document està datat el 9 d'abril de 1345, dia en què representants de totes les viles i llocs de la Setena es van desplaçar a Sant Mateu, a visitar el mestre i manifestar-li de paraula i per escrit el seu consentiment i acceptació de la cessió dels herbatges, i a continuació Pere de Tous va ratificar la seua decisió i la comunitat dels herbatges va ser una realitat.

Des del moment mateix de la seua creació es va plantejar la necessitat de dotar la nova institució d'una estructura i un règim juridicoadministratiu, per poder fer-la viable, de manera que des del mateix any 1345 es van començar a redactar unes normes o capítols, per a regular de la manera més adient el funcionament de la nova comunitat ramadera, i durant segles de manera continuada i segons les necessitats, es van redactar un total de 242 capítols, el darrer dels quals data de l'any 1805; i tots han arribat als nostres dies a través d'uns manuscrits igualment conservats a l'arxiu de Culla.⁹

Abans de la constitució de la Setena, la vila de Culla ja tenia una vida i un ritme propis, a partir del moment mateix en què es va promulgar la carta de poblament (30-III-1244), en l'articulat de la qual s'estableix la figura d'un justícia, com a òrgan jurisdiccional, i uns jurats, com a òrgans administratius de gestió del municipi de la vila.¹⁰ És una concessió ben simple, però al mateix temps molt rara, ja que tot i que la figura dels justícia i dels jurats venen indefectiblement unides a l'existència mateixa de la representació del municipi, en 1244 ens trobàvem lluny encara de la seua normalització, per diversos motius, un dels principals era la manca d'una població cristiana totalment estabilitzada en els pobles valencians que pocs anys abans havien passat a mans del rei d'Aragó.

299-307. L'edició es va fer a partir d'una còpia simple del manuscrit, del primer terç del segle XV, pertanyent a un còdex de l'orde militar de Montesa procedent de l'arxiu d'aquesta institució i actualment servada i conservada a l'Arxiu Històric Nacional. Per la importància del text, ens ha semblat oportú ara incorporar al nostre treball la transcripció del document original conservat a l'arxiu de Culla.

9. Disposem d'una magnífica edició d'aquestes ordinacions, feta per Pere Enric Barreda Edo: «Llibre dels capítols d'herbatges de la tinença de Culla (1345-1805)». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*. LXII. Castelló 1986, pp. 447-561.

10. Arcadi Garcia Sanz – Vicent Garcia Edo. «La carta de població de Culla». *Imatge de Culla*. Vol. I. Culla 1994, pp. 37-74.

Tal com llegim al text de la carta de poblament, Guillem d'Anglesola i Constança de Alagón van permetre als habitants de Culla que pogueren triar els seus justícia i jurats des d'un primer moment, tot i que no es pot saber si això va tenir aplicació immediata, o es va haver de fer un poc més avant, a mesura que anava estabilitzant-se la població de cristians. L'important era que ja figurara per escrit com un dret reconegut que en altres poblacions de senyoriu no hi era, perquè els senyors es reservaven el dret a triar-los directament, o a escollir-los entre diversos candidats presentats pel consell municipal. La concessió a Culla, aparentment, donava als seus habitants un major grau de llibertat. En tot cas, fora quina fora la via d'accés, una volta en possessió de llurs oficis, els justícia i els jurats de cada poble, podien exercir la seua tasca tal com es feia en altres llocs.

En la carta de poblament també es va delimitar el terme propi de la vila de Culla, en el qual ja no figuraven els termes de Vistabella, Vilafranca i Benassal, per tenir cartes de poblament o una identitat definida, però sí que continuen formant-ne part els termes d'Atzeneta, la Torre d'en Besora i Vilar de Canes, que no tenien encara cartes de poblament.

Tant en la carta pobla de Culla, com en les anteriors del terme general del castell, així com les que encara estaven lluny de redactar-se, i tal com venia fent-se des del temps del senyoriu de Blasco de Alagón, i es faria amb els Anglesola, totes les cartes de poblament de la futura Setena quedaven sotmeses, en règim de dret supletori, a l'articulat del Fur de Saragossa, que era un text legislatiu extens,¹¹ d'aplicació a la primera meitat del segle XIII en la capital aragonesa i també en gran part de la vall del riu Ebre, i que es va exportar a terres valencianes, entre altres a les comarques dels Ports i als castells de Culla i les Coves de Vinromà, perquè com que llavors no hi havia un dret valencià propi, el de la ciutat de Saragossa podia servir de bon referent i ser suficient per atendre les necessitats dels pobles menuts en matèria jurídica.

11. Quan es va publicar l'article citat en la nota anterior, pensàvem que el Fur de Saragossa «no era contingut en un text extens», cosa que actualment se sap que no va ser així, tal com va demostrar Vicent Garcia Edo: «El fuero de Zaragoza en el siglo XIII (aproximación a su estudio)». *Revista de Dret Històric Català (Societat Catalana d'Estudis Jurídics)*, vol. 15 (2016), pp. 165-197.

El nombre de donataris de la carta de poblament era de seixanta famílies de cristians, que en aquell moment segurament no s'hi haurien establert totalment, però la xifra és significativa, perquè ens indica poc més o menys quines eren les expectatives que tenien els senyors per revitalitzar la població que donava nom al castell. Entre els segles XIII i XV són molt poques les dades que tenim de l'evolució demogràfica de Culla, però la informació procedent de tres llistats de veïns, corresponents als anys 1510, 1603 i 1646, són un bon indicatiu que el nombre de pobladors és prou semblant al previst en 1244, la qual cosa podria explicar-se amb una certa facilitat atenent les limitacions de Culla derivades d'una ubicació geogràfica prou allunyada de les principals vies de comunicació entre els regnes d'Aragó i València, que no feia fàcil anar molt més enllà d'aconseguir establitzar allò que podríem anomenar una economia de subsistència.

Són poques les dades que tenim de l'evolució del consell municipal, tot i que en la línia del que es va fer a partir de la mort del rei Jaume I (1276) començaria a comptar amb consellers que, com el justícia i els jurats, es renovarien periòdicament; i com és natural també, aquests consells municipals començarien a redactar lleis, que solen rebre el nom d'*establiments*, i que en una població com la de Culla, estarien orientades fonamentalment a la resolució de problemes derivats de l'activitat ramadera dels seus habitants. Algunes d'aquestes primeres disposicions, en forma d'articulat, possiblement, seran en la seua literalitat, o en esperit, les mateixes que han arribat als nostres dies a través de l'única còpia coneguda del Llibre dels Establiments de Culla, que és una recopilació d'aquests confeccionada en 1593, un any que segurament no és casual, ja que va ser quan el rei Felip II va annexionar a la corona el títol de mestre de cada una de les quatre grans ordes militars espanyoles, la de Montesa entre elles, amb la qual cosa el règim jurídic de totes elles va canviar significativament i, com és natural, això també va afectar la totalitat dels municipis integrats en cada una d'elles, que van haver de fer canvis en la manera de governar-se.

En la primera meitat del segle XIV, poc després de l'ingrés del castell de Culla dins l'orde militar de Montesa, és quan sembla que va rebre un impuls notable, després d'una dècada de transició motivada per l'extinció de l'orde del Temple.

Com és natural, els nous senyors del territori es van preocupar d'organitzar-lo, ja que d'això depenia la recaptació de les rendes que els pobles adscrits a la comanda de Culla els pagaven regularment.

En l'aspecte jurisdiccional, els tribunals de justícia de la vila de Culla tenien una enorme importància, ja que a banda dels assumptes purament ordinaris, també s'hi substanciaven tots els plets per apel·lacions de sentències dels diferents pobles del terme general del castell, la qual cosa generava uns ingressos anuals significatius, que van anar a mans de la corona reial després de l'extinció de l'orde del Temple. Per això mateix, durant el mandat d'Arnau de Soler, segon mestre de l'orde de Montesa, aprofitant els primers anys de bonança econòmica i comptant amb el favor del rei, va fer tot el possible per aconseguir que Jaume II accedira a vendre-li el dret que tenia sobre els recursos d'apel·lació de les sentències que dictaven els jutges de la Setena, per un import de trenta mil sous, cosa que es va materialitzar el 27 de novembre de 1326, data a partir de la qual dites apel·lacions estarien en mans de l'orde Montesa.

En l'àmbit purament administratiu, els jurats de Culla tenien competències molt més variades, i tot i que no hi disposem de dades en aquests moments, per comparació amb el que s'estava fent al terme veí del castell de Morella, es fàcil d'entendre que, si no abans, almenys des del primer terç del segle XIV, i sobretot a partir del mandat del mestre de Montesa Arnau de Soler (1320-27) a Culla també s'estarien redactant els primers establiments municipals, relatius a eleccions d'oficis públics, administració de justícia i tot allò relatiu a l'activitat econòmica del lloc, en especial qüestions de gestió de la ramaderia, l'agricultura i qualsevol altre assumpte d'interès comú.

El Llibre d'Establiments conservat a l'Ajuntament, conté 371 articles, corresponents a la versió del text copiada en 1593 més els afegits fins a la meitat del segle XVII; i es pot veure que la major part d'ells no estan datats, la qual cosa permet interpretar que tal com ocorre en altres localitats pròximes, com ara Morella, Herbers, Olocau o Catí, molts d'ells serien el conjunt més antic, sens dubte del segle XIV i primeres dècades del XV, temps a partir del qual ja es comença a incloure algun nou establiment amb data, ben pocs en realitat, un fet que no vol dir que es legislara poc, perquè podrien haver-s'hi inclòs establiments nous redactats al segle XV, però sense indicació de data.

Pel que fa als segles XVI i XVII el nombre de textos datats és prou més elevat, i tampoc sabem si hi són tots, però almenys n'hi ha els suficients com per poder concloure que la preocupació del consell municipal de Culla per regular d'una manera eficient la bona marxa del municipi era una realitat constant, malgrat les dificultats que tenien en diferents moments, especialment al llarg del segle XVII, quan el municipi sembla experimentar una greu crisi econòmica, també vinculada a una demografia en recessió, tant en la vila com als masos del terme municipal.

Els establiments municipals de Culla, com els de qualsevol altre municipi de l'època, són probablement els textos més importants i complets per poder conèixer l'estructura i les característiques de la població on se generen i, per tant, són peces bàsiques per apropar-nos a la història particular de cada un d'ells.